

Hüccetü'l-Kıraât Literatürüne Kronolojik ve Sistemantik Bakış

A Historical and Systematic Overview of the Literature of Hujjat al-Qiraat

Recep KOYUNCU¹

¹ Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi, Konya, Türkiye.

Assoc. Prof. Dr., Necmettin Erbakan University, Ahmet Keleşoğlu Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Quran Reading and Recitation Science, Konya, Türkiye.

Makale Bilgisi / Article Information

Atf / Citation: Koyuncu, Recep. "Hüccetü'l-Kıraât Literatürüne Kronolojik ve Sistemantik Bakış" *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (Aralık 2025), 274-299. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1731786>

ÖZET

Geliş Tarihi
01.07.2025

Kabul Tarihi
24.10.2025

Yayın Tarihi
15.12.2025

Hüccet veya ihticâc, meslekî ve ilmî donanıma sahip bir kârînin, bulunduğu ekol ya da bölgeye göre seleften kendisine intikal eden kıraat vecihlerinden birini belirli gerekçelere dayanarak tercih etmesinin neticesinde ortaya çıkan bir olgudur. Bu olgu, sahih kıraatlerin tespit ve tevsikine matuf bir ameliye olmanın yanı sıra Kur'an'ın i'câzını, belâgatini ve anlam katmanlarını ortaya çıkarmaya katkı sağlayan önemli bir ilmî disiplindir. Başlangıçta farklı ilim dallarına ait eserlerde dağınık bir biçimde yer alan tevcîhu'l-kıraât, zamanla müstakil bir disiplin hâline gelmiştir. Bu çerçevede birçok âlim, kıraatlerin ihticâcına dair eserler telif etmiş ve zengin bir literatür oluşmuştur. Bu literatür, genellikle yedi kıraat esas alınarak kaleme alınmış olmakla birlikte, sekiz, on ve şâz kıraatlere dair yazılmış eserler de mevcuttur. Özellikle "hüccet" literatürüne dair genel bir çerçeve sunan kapsamlı bir çalışmanın mevcut olmayışı, bu araştırmanın özgün yönünü oluşturmaktadır. Bu bağlamda, ortaya konacak çalışma, ilgili alana literatür boşluğunu dolduracak nitelikte bir katkı sunmayı hedeflemektedir. Bu çalışma, hüccet literatürünü tarihsel ve sistemantik bir bağlamda tahlil ederek, ilgili eserlerin ilmî literatür içindeki konumunu ve ayırt edici özelliklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bir başka ifadeyle, bu inceleme hüccet literatürünü hem tarihsel bir perspektifle hem de metodolojik bir yaklaşımla ele alan bütüncül bir değerlendirme niteliğindedir. Çalışma neticesinde, tevcîhu'l-kıraâte dair birikimin müstakil eserlerden önce, öncelikle dil ilmine dair kaleme alınan eserlerde yer aldığı; bunu, dilbilimsel tefsir anlayışının ürünü olan Me'ânî'l-Kur'an ve I'râbu'l-Kur'an türü çalışmaların takip ettiği ve nihayet bu müktesebatın tefsir literatüründe yer aldığı müşahede edilmiştir. Çalışmada, hüccet literatürü sistemantik olarak tasnif edildiğinde, yürütülen ihticâc faaliyetlerinin; kıyas ekolü, eser ekolü ve karma ekol olmak üzere üç ana metodolojik yaklaşıma göre şekillendiği sonucuna varılmıştır.

Keywords:

Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat, Hüccet, İhticâc, Ta'lil, Tevcîh.

ABSTRACT

Date of Submission
01.07.2025

Date of Acceptance
24.10.2025

Date of Publication
15.12.2025

Hujja or ihtijāj is a phenomenon that arises when a qualified and well-trained qārī, according to the school or region to which he belongs, prefers one of the qirā'a variants transmitted from the early generations (salaf) based on specific justifications. This is not limited to assessing the validity of recitations; rather, it represents a distinct academic discipline that unveils the Qur'an's inimitability (i'jāz), eloquence, and semantic depth. Initially, tawjīh discussions appeared sporadically across various Islamic sciences, but over time, they evolved into a structured and independent field with a rich body of literature. While most works focus on the seven canonical readings, some address the eight, ten, and even shādh (irregular) recitations. Despite the volume of existing works, a comprehensive study that frames this hujja literature both historically and methodologically has been lacking—an academic gap this study aims to fill. The research investigates the development, structure, and distinctive scholarly contributions of ihtijāj literature, offering a holistic analysis from both historical and theoretical perspectives. Findings show that tawjīh activity initially emerged in linguistic treatises, then in tafsīr works with an orientation, such as Ma'ānī al-Qur'an and I'rāb al-Qur'an and later became integrated into

Keywords:

Qur'anic Recitation

mainstream exegetical traditions. Furthermore, when examined systematically, tawjih practices within the seven canonical readings reveal three main methodological trends: the qiyās-based school (grammatical analogy), the athar-based school (reliance on transmitted reports), and a hybrid approach that combines both. This study thus contributes to understanding the intellectual foundations and the disciplinary evolution of justification for Qur'anic recitation.

EXTENDED ABSTRACT

The phenomenon of *qirā'a*, defined as the modes of reciting the Qur'anic words, gained vitality during the time of the Prophet Muhammad. This development began with the permission known as the "seven aḥruf," through which the Prophet allowed people to recite the revealed words in accordance with their own dialects. As a result of this concession, the Prophet himself approved and practiced the recitation of the revelation in different dialects. This study first addresses the historical background and developmental process of *iḥtijāj*, a phenomenon that holds a significant place in the systematic development of the science of *qirā'āt*. Subsequently, the study offers a chronological and systematic analysis of the literature on *ḥujjat al-qirā'āt*. *Iḥtijāj*, also referred to as *tawjih al-qirā'āt*, denotes the scholarly preference, based on specific justifications, of one particular *qirā'at* among the various transmitted readings, by a qualified and competent scholar within a given regional or methodological tradition. Beyond the effort to determine authenticity, *iḥtijāj* constitutes a significant scholarly discipline that contributes to uncovering the Qur'ān's *i'jāz*, eloquence, and profound meanings. In its early stages, *tawjih al-qirā'āt* was dispersed across works from various Islamic sciences. Over time, however, it evolved into an independent sub-discipline within the broader field of *qirā'āt*. Within this framework, numerous scholars authored treatises dedicated to *iḥtijāj*, thereby enriching the field with a substantial body of literature. According to historical sources, the earliest known work in this field was *Wujūh al-Qirā'āt* by Hārūn b. Mūsā al-A'war. Following Ibn Mujāhid's canonization of seven *qirā'āt*, the discipline of *ḥujjat al-qirā'āt* acquired a more systematic structure, which subsequently led to a proliferation of related works. This study first outlines the historical stages of the science of *qirā'āt* in general terms. It then explores the conceptual framework of *iḥtijāj*, which emerged as an attempt to rationalize and justify the accepted variations in Qur'anic recitation. Finally, the existing literature on the subject is examined within a chronological and systematic framework. The lack of a comprehensive study offering a general overview of the *ḥujja* literature in particular constitutes the main originality and contribution of this research. Accordingly, the present study aims to bridge this gap by offering a structured analysis of the *ḥujja* literature from both historical and methodological perspectives. In other words, it presents a comprehensive evaluation of *iḥtijāj*-related works, situating them within the broader academic discourse and identifying their

distinctive features. The sources examined in this research fall into two primary categories: primary and secondary sources that address the application of *ḥujja* in the context of Qur'anic recitation. Modern scholarly contributions to the topic are excluded from the scope of this study and are left for future research. It has been observed that before the emergence of dedicated works on *tawjīh al-qirā'āt*, relevant scholarly discussions first appeared in works on Arabic linguistics. This was followed by texts such as *Ma'ānī al-Qur'ān* and *I'rāb al-Qur'ān*, which reflect a linguistically oriented approach to *tafsīr*. Eventually, such content found a place within the broader *tafsīr* tradition. Notably, the majority of the works on *iḥtijāj* are based on the seven canonical readings, though some also address the eight, ten, and even *shādh* (irregular) *qirā'āt*. A systematic classification of the *ḥujja* literature reveals that *iḥtijāj*-related scholarship centered on the seven canonical readings developed along three major methodological lines: The *Qiyās* School, which seeks to justify readings through grammatical reasoning and the rules of Arabic syntax; The *Athar* (tradition-based) School, which prioritizes the reliability of transmission and the authority of narrated reports; The *Hybrid* School, which combines elements of both aforementioned approaches. Prominent representatives of these schools include *Abū 'Alī al-Fārisī* (*Qiyās* School), *Ibn Khālawayh* (*Athar* School), and figures such as *Makkī b. Abī Ṭālib*, *al-Mahdawī*, *Ibn Zanjala*, and *Ibn Abī Maryam* (*Hybrid* School). This study seeks to systematically classify the *ḥujja* literature and to highlight the historical depth and methodological diversity of works in the field of *iḥtijāj*, thereby offering a significant contribution to the scholarly understanding of this important Qur'anic discipline.

GİRİŞ

Kıraat olgusu, Hz. Peygamber'e vahyedilen lafızların "yedi harf" ruhsatıyla farklı lehçelere göre okunabilmesine imkân tanınması neticesinde sahabe döneminde çeşitlilik kazanmıştır. Bu farklı okuyuşlar sahabe aracılığıyla farklı bölgelere aktarılmış ve her bölgede belli kıraatler yaygınlık kazanmıştır. Sahabe bu farklılıkları anlamaya çalışmış, zaman zaman aralarında ihtilafa düşmüşler; Hz. Peygamber'den aldıkları ruhsata dayanarak buldukları bölgelerde tabiinden talebelere kıraat öğreten sahabe muallimler, bu uygulamalarıyla kendilerinden sonraki nesillerin farklı okuyuşlar arasından tercih yapmalarına imkân sağlamışlardır.¹

Kıraat ilminin tarihsel gelişim süreci incelendiğinde, bu alanın çeşitli evrelerden geçtiği anlaşılmaktadır. Yedi harf ruhsatıyla başlayan bu süreç, dönemsel özellikler ve telif edilen eserlerin nitelikleri gibi ölçütler esas alınarak farklı şekillerde tasnif edilmiştir. Söz konusu

¹ Ebû Muhammed b. Hammuş Mekki b. Ebî Talib el-Kaysî, *el-İbâne 'an meâni'l-kirâât*, thk. Abdulfettah İsmail Çelebi (Kahire: Dâru Nehda, ts.), 48, 49.

sınıflandırmalar nicelik açısından bazı farklılıklar gösterse de nitelik bakımından genel bir benzerlik arz etmektedir. Bu çerçevede yapılan tasniflerden birinde kıraat ilmi safahatı; *tesis* (kuruluş), *intişar* (yayıma), *izdihâr* (zirveye ulaşma) ve *ihyâ* (yeniden canlandırma) olmak üzere dört temel aşamada ele alınmaktadır.²

Tesis dönemi, Kur'an-ı Kerîm'in nüzülü ile kıraat ilminin çeşitli bölgelere yayılmasının ardından ekollerin oluştuğu bir dönemdir. Kıraat alanında telifler olsa da ekseriyetle nahiv ve lügate dair eserlerin telif edildiği bu dönem İbn Mücâhid'e kadar devam eder.³ *İntişâr* dönemi, kıraat ilminin önemli bir safhası olup, bu sürecin başlangıcı genellikle İbn Mücâhid'in, *Kitâbü's-seb'a* adlı eserinde İslâm coğrafyasında tanınırlık kazanmış ve yaygın olarak okunmakta olan kıraatleri derleyerek bunları yedi kıraatle sınırlandırması ile ilişkilendirilir. Bu dönem, kıraat alanında sahîh ve şâz kıraatlerin sistematik biçimde birbirinden ayrıldığı bir dönem olarak öne çıkar. Ayrıca bu dönem bir taraftan tedvin ve telif sürecinin yoğun olduğu diğer yandan da yedi, sekiz, dokuz, on kıraat gibi ziyade çalışmaların yapılması bakımından da önemli bir dönüm noktasıdır.⁴ Ayrıca bu süreçte İbn Mücâhid'in talebesi Ebû Ali'nin yedinin dışındaki okumaların ihticâcını yapmak istemesi ve bu kıraatleri şâz kavramıyla nitelemesi; daha sonra İbn Cinnî'nin Ebû Ali'nin yapamadığını yapmak suretiyle yedinin dışında kalan okumaların ihticâcını yapması ve onlar için şâz kavramını kullanması önemlidir.⁵ Diğer yandan tarihî süreçte "şâz" kavramının kullanımı açısından, İbn Mücâhid döneminde bu terimin yaygın olmayan ancak sahîh kabul edilen kıraatler için kullanılması dikkat çekicidir. Kavramın içeriği ise İbn Cinnî ve İbn Hâleveyh'in katkılarıyla daha belirgin hâle gelmiştir. Ancak sonraki dönem âlimlerinin, "şâz" terimini sahîh olmayan kıraatleri tanımlamak için kullanmaları, yaygın olmayan sahîh kıraatlerin geçerliliği konusunda tartışmaları beraberinde getirmiştir.⁶

Aynı zamanda bu süreç (intişar dönemi), "yedi harf, yedi kıraattir" şeklindeki yanlış kanaatin önüne geçme gayretiyle, yedi kıraatin ötesine geçen yeni tasniflerin yapıldığı bir dönemdir.⁷ Bu çerçevede, sekiz, on ve on dört kıraati kapsayan tamamlayıcı nitelikte eserler telif edilmiştir. Keza

² Ahmed Hâlid Şükri, *Cühûdü'l-ümme fi'l-kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Fas: by., 2011), 136-154. Diğer tasnifler için bk. Muhammed Muhtâr Ebbâh, *Târîhu'l-kirâat fi'l-meşrik ve'l-mağrib* (Fas: Matbaa İznâsin, 2001), 16-18; Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*. (Ankara: Otto, 2016), 28-31.

³ Ahmed Hâlid Şükri, *Cühûdü'l-ümme fi'l-kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 136.

⁴ Ahmed Hâlid Şükri, *Cühûdü'l-ümme*, 40, 41.

⁵Mehmet Dağ, "Kırâat İliminde Şâzz Kavramı -Kavramın Anlamsal Dönüşümü ve Gerçek Anlamının Tespitine Dair", *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi* 7/2 (01 Ekim 2007), 57-110.

⁶ Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 300.

⁷ Söz konusu ziyade teliflerle alakalı malumat için bk. Recep Koyuncu, "Kırâat İliminde Zevâid Türü Çalışmalar: İbnü'l-Kâsîh'in Mustalahü'l-İşârât Adlı Eseri Üzerinde İnceleme", *İslami İlimler Dergisi* 41 (2025), 65-84.

bu dönem ihticâc olgusunun sistematik bir yapıya kavuştuğu ve bu bağlamda çalışmamızın temelini oluşturan “hüccet”e dair eserlerin de telif edildiği bir dönemdir.⁸

Bu çalışmanın temel amacı mevzubahis hüccetü'l-kıraât literatürü kronolojik ve sistematik bir bakışla ele alarak alana katkıda bulunmaktır. Öncelikle ifade etmek gerekir ki burada yer verilecek çalışmalar, mevcut literatürün tamamını yansıtmaya amacı taşımamaktadır; değinilemeyen başka çalışmalara rastlanması doğaldır.⁹

Çalışmanın temel problematikleri şu sorular etrafında şekillenmektedir: Hüccetü'l-kıraât literatürü yalnızca kıraat ilmi çerçevesinde kaleme alınan eserlerden mi ibarettir? Eğer bu bilgiler, yalnız kıraat alanına münhasır değilse başta tefsir ve dilbilim olmak üzere diğer ilim dallarının bu literatüre katkı oranı nedir? Ayrıca hüccetle ilgili faaliyetler sadece sahih kıraatlerle mi sınırlı kalmıştır; yoksa şâz kıraatler için de benzer gerekçelerle çalışma yapılmış mıdır? Bir diğer önemli mesele, bu tür eserlerin kaleme alınmasını gerekli kılan ilmî ve tarihsel saikler nelerdir? Hüccete dair eserlerde ekseriyetle karşılaşılan kavram ve kullanımlar nelerdir? Son olarak, mevcut hüccet literatürü yalnızca yedi kıraatle mi sınırlıdır; yoksa sekizli ve onlu kıraatlere yönelik de hüccet çalışması yapılmış mıdır?

Çalışmada yöntem olarak; hüccetü'l-kıraât literatürü klasik kaynaklar ışığında tarihsel ve sistematik bir yaklaşımla ele alınmıştır. Öncelikle hüccet ve benzer/yakın kavramların teorik çerçevesi belirlenmiş ardından bu kavram etrafında teşekkül eden eserler kronolojik olarak tasnif edilmiştir. Eserler sadece kıraat ilmiyle sınırlı kalmayıp tefsir, dilbilim ve ulûmü'l-Kur'ân gibi diğer ilim dallarıyla kurduğu ilişki açısından da analiz edilmiştir. Nitel tarama yöntemiyle yürütülen bu çalışmada metin analizi esas alınmış, hüccet faaliyetlerinin sahih ve şâz kıraatlerle ilişkisi ayrıca değerlendirilmiştir. Hüccete dair literatür, eserlerdeki yer alış keyfiyeti itibarıyla alan dışı eserlerde mündemiç olması bakımından tâlî; alana dair müstakil telif olmaları açısından da aslî kaynaklar şeklinde iki başlık altında ele alınmıştır.

Konuyla alakalı ülkemizde yapılan kayda değer çalışma Dağ, Ünal ve Aydın Kudat'a aittir.¹⁰ Diğer yandan konuyla alakalı yapılan tezlerin ekseriyetinde kıraat imamlarının kıraatlerinin hüccetinin

⁸ Diğer dönemlere ilişkin (izdihâr ve ihyâ) çalışmanın ana konusunu teşkil etmediğinden dolayı detaylı malumata yer verilmemiştir.

⁹ Bu bağlamda alana dair infirâdî olarak telif edilen Dâni'nin *el-Mûdih li mezâhibi'l-kurrâ ve'htilâfihüm fi'l-fethi ve'l-imâle* ile Ruaynî İşbilî'nin Ya'kûb kıraatine yer verdiği *el-Cem'u ve't-tevcih* adlı eserleri zikredebiliriz.

¹⁰ Mehmet Dağ'ın “Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım” adını taşıyan çalışmasında ihticâc olgusu daha ziyade kıraat tarihi açısından ele alınmış, ihticâcın kendi tarihsel problematikleri üzerine yoğunlaşmıştır. Mehmet Ünal'ın “Bir Kırâat Terimi Olarak “Hüccet”in Kavramsal Alanı ve Tarihsel Gelişimi” adlı makale çalışması ise ekseriyetle hüccete dair kavramlar üzerinde durmuştur. Aydın Kudat'ın “Kıraatları Hüccetlendirmede Dilbilim Olgusu” adlı çalışmasında ise Arap dilbiliminin fonolojik, morfolojik ve sentaktik olarak kırâat vecihlerinin

ele alındığı görülmüştür.¹¹ Yakın süreçte yapılan bazı makalelerin ise daha dar çerçevede konu bazlı ya da şahıs merkezli kaleme alındığı dikkat çekmektedir.¹² Bizim çalışmamızı diğerlerinden ayıran en önemli husus, söz konusu literatürün kronolojik ve sistematik olarak bir arada verilmesidir. Hücetü'l-kıraât literatürünü sistematik biçimde bütüncül bir bakış açısıyla ele alan bağımsız bir makalenin olmayışı ve alanında ilk olması, böyle bir çalışmayı gerekli kılmıştır.

1. Alanla Alakalı Kavramlar

1.1. Hücet/İhticâc

Sözlükte “Kastetmek, yönelmek, ziyaret etmek, üstün gelmek” gibi anlamlara gelen حجج kökünden türemiş bir isim olup isabetli yönelişi kanıtlayan delil, burhân anlamında isimdir.¹³ Kur’an’da on dört yerde fiil, yedi yerde isim olarak yer alan lafız, “delil” veya “delil getirme” gibi anlamların yanı sıra “muhatapın delilini çürüterek ona galip gelme” anlamını da haizdir. İstilahta ise anlamı, kıraat farklılıklarında var olan vecihleri dil ve irab yönünden ele almak suretiyle söz konusu farklı okunuşların birbirine tercihe sebep olan illet ve hücetleri inceleyen ilimdir.¹⁴

ihticâcındaki varlığı muhtelif örnekler üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır. Bk. Kudat, *Kıraatları Hücetlendirmede Dilbilim Olgusu*, Sonçağ Yay., Ankara, 2020.

¹¹ Necdet Çağıl’ın “Basra İmamlarının Kıraatları ve Hücetleri” (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans, 1995), Remzi Ateşyürek’in “Kisai’nin kıraatı ve kıraatının hücetleri” (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora, 1999), İhsan İlhan’ın “İmam Hamza’nın kıraatı ve kıraatının hücetleri” (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans, 1997) adını taşıyan tezleri yalnız bir kıraat imamına ait okuyuşların hücetini ele alırken; Aydın Kudat’ın “Kıraatları Hücetlendirmede Dilbilim Olgusu”(Ankara Üniversitesi, Doktora, 2016) adlı tezinde kıraatları hücetlendirmede dilbilimin keyfiyeti ele alınmış, Mustafa Bilican’ın “Kıraatların Tevcihinde Temim Lehçesinin Yeri” (Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2017) adlı tezinde kıraatlerin tevcihi meselesi bir lehçe özelinde ele alınmış; Abdullas Sawas’ın “İhticac ve tercihin kıraat ilmindeki yeri ve İslami ilimlerle ilişkisi” (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Doktora, 2022) başlıklı tezinde ihticac olgusunun tefsir, fıkıh, fıkıh usulü, akâid, nahiv, sarf, belagat gibi alanlarla irtibatı ele alınmıştır. Tezde ayrıca ihticâcın şer’î ilimlerle olan bağlantısından, şer’î ilimlerle ilgili kıraatlerden bahsedilmiş, ardından ihticâc ile rivayet ve sened arasındaki ilişki ele alınmıştır. Muhammet Mahmut Sezgin’in “İbn Zencele’nin Hücetü’l-Kıraat Eseri Bağlamında Kıraat İlminde İhticâc” (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2025) adlı tezinde İbn Zencele’nin kıraat anlayışının ve eserinin tanıtımı hedeflenmiştir. Bizim çalışmamızda ise tek eser değil alana dair klasik eserlerin tamamı incelenmeye çalışılmıştır.

¹² Ali Temel’in “Kıraat İlminde İsmâm ve Hücetleri” *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/44 (2024), 46-69 adını taşıyan makalesi ile Recep Koyuncu’ya ait “Mekkî b. Ebî Tâlib’in el-Keşf ‘an Vücûhi’l-Kirâ’âti’s-Seb’ Adlı Eserine Tevcihü’l-Kirâ’at Bağlamında Bir Bakış” *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 6/12 (2019), 313-344; “Kıraatlerin İhticâcî Bağlamında Dilbilimsel Tefsirler: Ahfeş’in Me’âni’l-Kur’ân’ı Özeline Bir Tahlil” *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]* 48 (2019), 331-357 adlı makale çalışmalarını örnek verebiliriz. Yukarıda zikredilen çalışmalar genelde bir eserin tahlilinden ya da bu disiplinin tarihsel gelişiminden bahsetmektedir. Yaptığımız bu çalışma ise asli sayılan kaynak eserlerin nitelik analizi yapması bakımından diğer çalışmalardan ayrılmakta hücet literatürünü sistematik olarak bir arada vermesi yönüyle de önem arz etmektedir.

¹³ Ebü’l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, thk. Ahmed Abdülvehhâbî, Sâdık el-‘Ubeydî (Beirut: Dâru İhyâü’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1420/1999), 3/52.

¹⁴ Hücetle alakalı tafsilatlı bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Hücet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/445-446. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

İstilahta ise, mesleki yönden yeterliliği olan bir kârînin, bulunduğu ekol ya da bölgeye göre seleften kendisine gelen muhtelif okuyuşlar arasından bir kıraati haklı gerekçelerle tercih etmesi bunu da birtakım delillerle kanıtlamasıdır.¹⁵ İhticâc faaliyetinin mahiyeti incelendiğinde, bu sürecin temelde “tespit” ve “tercih” şeklinde iki boyutta işlevsel olduğu görülmektedir. Tespit eksenli hüccetlendirme, kıraatlerin ilahî menşei ile rivayet zincirindeki sıhhatini belirlemeye yönelik olup, kıraat geleneğinin otantik yapısının korunmasını hedeflemektedir. Bu çerçevede, sened değerlendirmeleri, sahih rivayet ilkesine dayanarak kıraatlerin meşruiyet zeminini tahkim eder. Tercih eksenli hüccetlendirme ise, kıraatler arasındaki ihtilaflarda söz konusu tercihin hangi ilmî, dilsel veya rivayet temelli gerekçelere dayandığını ortaya koymayı amaçlar.¹⁶ Bu sayede ihticâc faaliyeti, kıraat mirasının muhafazasına katkı sunan ilmî bir disiplin hüviyeti kazanmaktadır.

1.2. İhtiyâr

Sözlükte “İki şeyden birini diğerine tercih etmek”¹⁷ gibi anlamlara gelen خير kökünden türemiş ihtiyâr, ıstilahta kârînin hocasından aldığı/öğrendiği kıraate dair rivayetler arasından birini tercih etmek suretiyle kıraat olarak okuması ve okutmasına denir.¹⁸ Yapılan tanımlar doğrultusunda kavramın; bir kârînin aynı lafız üzerinde bulunan birden fazla rivayet arasından tercihte bulunması, bunlardan birini öne çıkarmak suretiyle söz konusu rivayeti okuyup okutması neticesinde onunla şöhret kazanması şeklinde daha belirgin şekilde tavzih edildiğini ifade etmek gerekir.¹⁹

1.3. Tercîh

Lügatte “Ağır olma, üstün gelme, baskın çıkma, yenme”²⁰ gibi anlamlara gelen tercih ıstilahta, kıraat farklılıkları içerisinde nakledilen vecihler arasında ravi ve senet bakımından en meşhur olanının seçilmesine denilmektedir.²¹ Meşhur olması ya da Arap dilinde daha yaygın oluşu gibi sebeplere bağlı olarak iki rivayetten birinin diğerine tercih edilmesi olarak tanımlanan tercih,

¹⁵ Farklı tanımlar da vardır: Kıraat farklılıklarının sahihini sakiminden ayırmak suretiyle sahih kıraatleri tespitite; sahih kategorisi içerisinde bir veçhin tercihini isnat, resm-i mushaf’ın yanı sıra naklî ve dilsel bütün hüccetleriyle temellendiren ilimdir. Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 364.

¹⁶ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 420.

¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab* 4/257.

¹⁸ Abdulkayyûm b. Abdulgafûr Ebû Tahir, *Safahât fi 'ulûmi'l-kıraât* (Mekke: Mektebetü'l-İmdâdiyye, 1994), 288; Mehmet Ünal, “Bir Kırâat Terimi Olarak Hüccet’in Kavramsal Alanı ve Tarihsel Gelişimi”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 1 (2004), 69.

¹⁹ Ebû Muhammed b. Hammuş Mekki b. Ebî Talib el-Kaysî, *el-İbâne 'an meâni'l-kırâât*, thk. Abdulfettah İsmail Çelebi, (Kahire: Dâru Nehda, ts), 89.

²⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab*, 2/445.

²¹ Ebû Tahir, *Safahât fi 'ulûmi'l-kıraât*, 288.

ulemanın ekseriyeti tarafından “ihtiyâr” terimiyle ortak anlamda kullanılmıştır.²² Diğer yandan hücceti besleyen temel faktör olarak tercih olgusunu görmekteyiz. Buradan hareketle tercih olmadan hüccetin varlığından söz etmek mümkün olmamaktadır.²³

1.4. Tercîh

“و- ج- هـ” fiilinden türemiş olup tefil babından masdar olan tercih kavramı lügatte “yüzünü bir tarafa çevirmek, yöneltmek, yollamak, göndermek” gibi manalara gelmektedir.²⁴ Kıraat alanına dair eserlerde, râvînin tercih ettiği kıraat vecihlerini gerekçelendirme sürecinde sıklıkla başvurulan temel kavramlardan biri “tercih”tir. İstilahta tercih, “bir sözü, muhatabın ifadesine aykırı şekilde dile getirmek” ya da “bir sözü, iki farklı anlama gelebilecek biçimde söylemek” anlamında kullanılmaktadır.²⁵ Kaynaklarda “ووجهه في ذلك” “ووجهه” “فليس بالوجه” “وأما وجهه قراءة..” gibi kalıplarla ilgili okuyuşun gerekçesi ifade edilmeye çalışılmıştır.²⁶

1.5. İllet/Ta’lîl

İllet lügatte “hastalanmak, hastalıklı olmak” gibi anlamlara gelir. Bununla birlikte bir kimseyi asli keyfiyetinden, meşgul olduğu işinden alıkoyan etken veya sebep gibi anlamlarda da kullanılmaktadır.²⁷ “Ta’lîl” kavramı ise, kıraat ilminde “tercih” terimiyle anlam bakımından örtüşmektedir. Bu bağlamda ta’lîl, kıraat vecihlerinin delillerinin ortaya konulması ve tercih edilen kıraatin gerekçesinin açıklanarak temellendirilmesi anlamında kullanılmaktadır. Diğer yandan kaynaklarda ilgili kavram “وعلة الجز” (ilgili kelimenin bu şekilde okunması mecrûr olması sebebiyledir.) “وعلة ذلك” (ilgili kelimenin bu şekilde okunmasının gerekçesi şudur.) gibi ifadelerle kullanılmıştır. Hatta buradan hareketle kârilerin tercih gerekçelerinin zikredilmesi nedeniyle bu ilim “ilmü ilelî’l-kırâât” diye de isimlendirilmiştir.²⁸

2. Kıraatlerin İhticâcına Dair Eserler

Kıraatlerin ihticâcını konu edinen eserleri içerik ve amaç bakımından iki ana kategoride değerlendirmek daha isabetli olacaktır. Bu eserlerden bazıları hüccetle ilgili bilgilere dolaylı olarak yer verirken, bazıları ise doğrudan bu konuyu ele alarak sistematik bir yaklaşım sergiler.

İlk gruptaki eserler, kıraat farklılıklarını açıklama ya da yönlendirme (tercih) amacı güderken, ihticâc konusunu birincil mesele olarak ele almazlar. Bu tür çalışmalar, “kıraatlerin tercihini içeren

²² Abdu’l-Ali el-Mes’ul, *Mustalahâti ‘ilmi’l-kırââti’l-Kur’âniyye vemâ yeteallak bihî* (Kahire: Dâru’s-Selâm, 2007), 129.

²³ Ünal, “Bir Kırâat Terimi Olarak Hüccet’in Kavramsal Alanı ve Tarihsel Gelişimi”, 82.

²⁴ Ebu’l-Huseyn Ahmed İbn Fâris, *Mu’cemu mekâyisi’l-lüga* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1399/1979), 6/88; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 13/558.

²⁵ Seyyid Şerif Cürçânî, *Kitâbü’t-ta’rîfât* (Beyrut: Dâru’n-Nefâis, 1424/2003), 133.

²⁶ Ünal, “Bir Kırâat Terimi Olarak Hüccet’in Kavramsal Alanı ve Tarihsel Gelişimi”, 71.

²⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 11/481.

²⁸ Ebû Tahir, *Safahât fî ‘ulûmi’l-kırâât*, 286.

ikincil/tâlî kaynaklar” başlığı altında değerlendirilebilir. İkinci grupta yer alan eserler ise doğrudan kıraatlerin ihticâcına odaklanmakta ve bu konudaki bilgileri sistematik biçimde sunmaktadır. Bu yönüyle, bu tür çalışmalar “tevcîhu’l-kıraâte dair temel/aslı kaynaklar” olarak nitelendirilebilir.

2.1. Tevcîhu’l-Kıraâte Dair Tâlî Kaynaklar

2.1.1. Nahiv ve Lügate Dair Eserler

Tevcîhu’l-kıraâte dair bilgi içeren eserler arasında lügat ilmine dair çalışmaların önemli bir yeri bulunmaktadır. Zira tarihî süreçte mushafların harekesiz ve noktasız olması ve buna ek olarak çeşitli sebeplerle ortaya çıkan lahn olgusu, nahiv ilminin teşekkül ve gelişimini mümkün kılmıştır. Bu durum, dil kurallarının tespiti ve tedvini meselesini daha da önemli hâle getirmiştir. Bu bağlamda kaleme alınan eserlerde, dil kaidelerinin temellendirilmesinde Kur’ân ayetlerinin ve kıraatlere dair birikimin birer veri kaynağı olarak kullanıldığı görülmektedir. Diğer yandan kıraatlerin özellikle dil bilimi açısından hücetlendirildiği ve kıraat disiplinine ait özel eserlerin içerisinde artık kıraatlerin hücetlerinin de yer aldığı da görülmektedir.²⁹

Söz konusu kıraatlerin tevcîhine yer veren lügatlerin başında Sibeveyh’in (ö. 180/796) *el-Kitâb’*ını zikretmek gerekir. Eserinde kıraatlerin “ihticâc li’l-kıraat” ve “ihticâc bi’l-kıraat” şeklinde ele alındığını görmekteyiz.³⁰

Sibeveyh كان nakıs fiilinden sonra gelen lafzın hem haberi mukaddem olarak mansûb hem de isim olarak merfu okunabileceğini ifade etmiş bu meyanda (أيهم كان أحاك) (أيهم كان أخوك) gibi örneklere yer vermiştir. Ardından A’raf sûresi 82. ayette yer alan (وما كان جواب) ile Câsiye sûresi 25.ayette geçen (كان حجتهم) lafızlarının hem nasb hem de ref’ olarak kıraat edilmesinin bu kaideye delil olarak zikretmiştir.³¹ Nasb okunuş cumhura ait olup kıraat imamları arasında bir ihtilaf söz konusu değildir. Ref’ okunuş ise şâz kıraat olan Hasan-ı Basrî’ye nispet edilmiştir.³² Diğer yandan Müberred’in (ö. 286/900) *el-Kâmil* ve *Muktedab* adlı eserleri ile İbn Cinnî’nin *el-Munsif* adlı eseri de kıraatlerin hüceti noktasında müracaat edilecek dil ve lügate dair eserlerdir.

2.1.2. Meâni’l-Kur’an ve İ’râbü’l-Kur’an’a Dair Eserler

Meâni’l-Kur’an ve İ’râbü’l-Kur’an türü eserler, genel itibarıyla ayetlerin sarf, nahiv, irab ve mana yönünden açıklandığı dilbilim ağırlıklı eserlerdir. Her iki türün de gayesi Kur’an kelimelerinin

²⁹ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 210.

³⁰ Sibeveyh’in kıraatlere karşı tutumu 1. Kıraatlere karşı açık bir şekilde muhalefet ettiği yerler 2. Kıraatlere gizli olarak muhalefet ettiği yerler 3. Basra ekolünün kurallarına uydurma adına muhalefet ettiği yerler 4. İlgili kıraatle nahiv kaidelerinin uyduğu yerler, şeklinde ifade edilmiştir. Ahmed Mekki Ensârî, *Sibeveyh ve’l-kıraat* (Kahire: Dâru’l-İttihâdi’l-Arabî, 1392/1972), 239.

³¹ Sibeveyh, Ebu Bişr Amr b. Osman b. Kanber, *el-Kitâb*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1409/1988), 1/50.

³² İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi şevâzî’l-Kur’an min kitâbi’l-bedi’* (Kahire: Mektebetü’l-Mütenebbi, ts.), 139.

okunuşları, yapıları, şekilleri ve cümle içerisindeki görev ve konumları açısından ele almaktadır. Mezkûr eserler tefsir alanının lügavî tefsir kısmının bir türünü oluşturmaktadır.³³ Tefsir geleneğinde “dilbilimsel tefsir” kategorisinde değerlendirilen meâni’l-Kur’an ve i’râbu’l-Kur’anlar içerdiği kıraat vecihleri ve ilgili vecihlerin hüccetlerine dair yorumlardan dolayı tevcîhu’l-kıraât ilmi için kaynak niteliği taşımaktadır. Söz konusu eserlerin temel hedefi Kur’an’ı filoloji açıdan açıklamak olduğundan lügat eserlerinin aksine merkezde Kur’an ayetleri yer almaktadır. Dolayısıyla kıraat vecihlerinin hüccetlendirilmesi, dilsel kaidelerin ispatından ziyade Kur’an’ın anlaşılması adına gerçekleştirilmektedir. Her ne kadar bu eserler tefsir literatürü olarak geçse de ekseriyetle kelimelerin dilsel açılımları ve irablarını yapmaları yönüyle dilbilim eserlerinin özellikleri ağır basar. Bu sebeple mezkûr eserlerdeki ihticâc anlayışının hem tefsirlerde olduğu gibi ihticâc li’l-kıraat hem de lügat eserlerinde görüldüğü gibi ihticâc bi’l-kıraat şeklinde tezahür ettiği görülür.³⁴

Günümüze ulaşmış en eski meâni’l-Kur’an eserleri kronolojik olarak Ferrâ (ö. 207/822) ve Ahfeş’in (ö.215/830) *Meâni’l-Kur’an*³⁵ adlı eserleri ile Zeccâc’ın (ö. 311/923) *Meâni’l-Kur’an ve i’râbuh* isimli eseridir. Türün ilk örnekleri kabul edilen Ma’mer b. Müsennâ, İbn Habîb es-Sülemî, Ebû Hâtim es-Sicistânî, İbn Kuteybe ve Müberred’e atfedilen i’rabü’l-Kur’anlar günümüze ulaşamamıştır. Diğer yandan Ferrâ’nın ilgili eseri, Ahfeş ve Kisâî’nin eserlerini³⁶ esas alarak telif ettiği nakledilir.³⁷

Nehhâs’ın (ö. 338/950) *İ’râbu’l-Kur’an*,³⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib’in (ö. 437/1045) *Müşkilü İ’râbi’l-Kur’an*, Bâkûlî’nin (ö. 543/1148) *İ’râbü’l-Kur’an*, Ebu’l-Berekât İbnül-Enbârî’nin (ö.577/1181) *el-Beyân fi Garîbi i’râbi’l-Kur’an*, Ebu’l-Bekâ Ukberî’nin (ö. 616/1219) *et-Tibyân fi i’râbi’l-Kur’an*, Ebû Yusuf Müntecebuddîn el-Hemedânî’nin (ö. 643/1245) *el-Ferîd fi i’râbi’l-Kur’ani’l-Mecîd*, Zekeriyya el-Ensârî’nin (ö. 926/1520) *İ’râbü’l-Kur’an* adlı eserleri örnek olarak verilebilir.³⁹

2.1.3. Tefsir Eserleri

Tefsir ve kıraat birbirleriyle irtibatlı ve etkileşim içinde olan iki ilim dalıdır. Kıraate dair ihtilaflar aklî, naklî ve dilsel hüccetlerle izah edilmiş bu izahlar da tefsir ilmine önemli ölçüde malzeme sunmuştur. Nitekim Kur’an ayetlerinin okunuşundaki farklılıklar bazı ayetlerin tefsiri ve

³³ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 264.

³⁴ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 264-265.

³⁵ İlgili bir çalışma için bk. Recep Koyuncu, “Kıraatlerin İhticâcî Bağlamında Dilbilimsel Tefsirler: Ahfeş’in Me’âni’l-Kur’an’ı Özelinde Bir Tahlil”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48/48 (31 Aralık 2019), 331-358.

³⁶ Kisâî’nin de (ö. 189/805) *Meâni’l-Kur’an* adında bir eseri olduğu nakledilmektedir. Bk. İbn Nedim, Ebû’l-Ferec Muhammed, *el-Fihrist li İbni’n-Nedim* (Kahire: Matbaatu’r-Rahmâniyye, 1348/1928), 49.

³⁷ Muhammed b Hasan Zübeydî, *Tabakâtü’n-nahviyyîn ve’l-lügaviyyîn*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim (Mısır: Dâru’l-Meârif, ts), 70.

³⁸ Ali Temel, “Nehhâs’ın İ’râbu’l-Kur’an’ında ‘Lahn’ Tartışmalarına Konu Olan Kıraatlerin Değerlendirilmesi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2015), 77-105.

³⁹ Diğerleri için bk. Abdurrahman Çetin, *Kur’an ilimleri ve Kur’an-ı Kerim tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012), 261.

yorumlanmasında birçok zenginlik ve çeşitliliği beraberinde getirmiş bu sayede ayetlerde yer alan bazı müphem ve müşkil ifadeler de kıraatler marifetiyle açıklanmış ve anlamdaki kapalılık giderilmiştir.⁴⁰

Tefsir ulemasının ekseriyetinin kıraat alanında da öne çıkan isimler olduğunu görmekteyiz. Söz konusu isimlerden ilki İbn Cerîr et-Taberî'dir (ö. 310/923). Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân* adlı eserinde kıraat farklılıklarını, genellikle ayetle ilgili rivayetlerden, kendi izah ve yorumlarından bir de ilgili kelimelerin lügavî açıklamalarından sonra ele aldığı görülmektedir. Taberî kimi yerde kıraatlerin ihticâcına değinirken kimi zaman da birini diğerine tercih etmiştir.⁴¹ Diğer bir husus da Taberî, kıraate dair farklılıkları kıraat kitaplarındaki içerik ve üsluptan farklı olarak gerektiği kadar ele almıştır.⁴² Bu sebeple Taberî'nin eseri tevcihu'l-kıraât bağlamında zengin bir başvuru kaynağı olarak kabul edilir. Öte yandan bu alana katkısı olan müfessir ve eserlerinden bazıları şunlardır: Ebu'l-Leys Semerkandî'nin (ö. 373/983) *el-Bahru'l-'ulûm*, Sa'lebî'nin (ö. 427/1035) *el-Keşf ve'l-beyân*, Maverdî'nin (ö. 450/1058) *en-Nüket ve'l-'uyûn*, Ebu'l-Hasen Vâhıdî'nin (ö. 468/1076) *el-Vasît*, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*, İbn Atıyye'nin (ö.541/1147) *el-Muharrerü'l-vecîz*,⁴³ Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-tenzîl*, Ebû Hayyân'ın (ö. 745/1344) *Bahru'l-muhîd*, Semîn Halebî'nin (ö. 756/1355) *ed-Dürü'l-masûn*, Âlûsî'nin (ö. 1270/1854) *Rûhu'l-meânî*, İbn Âşûr'un (ö. 1973) *et-Tahrîr ve't-tenvîr* adlı eserleri.

2.2. Tevcihu'l-Kıraâte Dair Aslı Kaynaklar

Farklı disiplinler içerisinde neşet eden tevcihu'l-kıraât ilmi, belli gelişmelere olarak müstakilleşmiş ve özellikle İbn Mücahid'in kıraatleri yedi ile sınırlandırmasıyla birlikte sistematik ve zengin bir literatüre sahip olmuştur. Gelen rivayetlere göre tarihî süreçte kıraat vecihlerini ilk defa sema' yoluyla alıp telif eden, keza şâz kıraatleri tespit edip senetlerini inceleyen kişi Harun b. Musa el-Aver'dir (ö. 170/786).⁴⁴ Buradan hareketle İhticâc literatürünü Harun b. Musa el-Aver'in tevcihu'l-kıraât'e dair yazdığı eserle başlatanlar olmuştur. Diğer yandan Yakub b. İshak el-Hadramî'nin *el-Cami*, Müberred, İbnü's-Serrâc ve İbn Deresteveyh'in *İhticâcü'l-Kıraa'sı* da ilk dönem ihticâc eserleri arasındadır.

⁴⁰ Çetin, *Kur'an ilimleri ve Kur'an-ı Kerim tarihi*, 90.

⁴¹ Örnekler için bk. Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Mahmud Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1422/2001), 3/247, 319, 4/252, 5/484, 6/227, 7/354, 10/64, 11/194, 13/284, 15/75.

⁴² Halis Albayrak, "Taberî'nin Kıraatları Değerlendirme ve Tercih Yöntemi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2001), 100.

⁴³ İlgili bir çalışma için bk. Ömer Başkan, *Anlamı Etkileyen Kıraat Farklılıklarının Tevcihi -el-Muharrerü'l-Vecîz Örneği-* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016).

⁴⁴ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b Muhammed b Muhammed b Alî b Yûsuf İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurra*, thk. Gotthelf Bergstraesser (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1982), 2/348. Konuyla alakalı malumatın olmasından hareketle söz konusu eserde ihticâc olgusunun net bir şekilde varlığından söz edilemeyeşine ilişkin değerlendirmeler için bk. Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 273.

İbn Mücâhid sonrası dönemde ihticâc, nahiv eserlerinden tamamıyla soyutlanmış ve kıraat ilmindeki eserlerden de çıkartılmış; kıraat disiplini içinde müstakil bir alan olarak yerini almıştır. Diğer bir deyişle ihticâc faaliyeti, İbn Mücahid'in yedili tasnifine bağlı olarak İslam dünyasında şöhret bulmuş ve kıraat öğretiminde bir metot olarak tercih edilmesiyle yedi sahih kıraat etrafında şekillenmiştir. Sonrasında İbn Mihrân en-Neysâbûrî'nin (ö. 381/991) *el-Gâye* adlı eserindeki onlu tasnifi ile birlikte on kıraatin hüccetini ele alan eserler telif edilmeye başlanmıştır. İbn Mihrân'dan yaklaşık yedi asır sonra İbnü'l-Cezerî'nin *Neşr* adlı eseriyle sistematik bir şekilde ortaya koyduğu kıraat-i aşere tedrisat noktasında İslam dünyasının tevccühünü kazanmış olsa da aşere üzerine kaleme alınan hüccet ve illet eserleri arka planda kalmaktan nasibini almıştır. Zira ihticâc literatürü denildiğinde evveleminde akla gelen yedi kıraatin ihticâcıdır.⁴⁵

Kıraatlerin ihticâcına dair eserler, makale sınırları da gözetilerek sadece günümüze ulaşanlar diğer bir ifadeyle referans olarak kullanabileceğimiz eserler kronolojik ve sistematik açıdan sunulmaya çalışılacaktır. Bunun dışında kalan burada zikredilmeyen çağdaş telifler müstakil bir çalışmaya tevdi edilmiştir.

2.2.1. Kitâbü Me'âni'l-Kırâât. Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî⁴⁶ (ö. 370/980)

Elimize ulaşan en eski ihticâc kitaplarından birisi Ezherî'nin *Meâni'l-Kırâât* adlı eseridir. Tabakata dair eserlerde adı geçmeyen esere ait tek yazma nüsha Reşit Paşa Kütüphanesinde yer almaktadır.⁴⁷ Kaynaklarda *'İlelü'l-kırâât* şeklinde de geçen eser⁴⁸ 'îd Mustafa derviş ve Avd b. Hamed el-Kavzî tarafından 1991 yılında Riyad'da tahkikli neşredilmiştir. Eserin muhakkiki, eserin ana konusuna ilişkin kıraat ve kıraat ihtilaflarının tevccühi şeklinde iki hususa işaret ettikten sonra *Meâni'l-kırâât*'ın öncelikli kaynağının İbn Mücâhid'in *Kitâbü's-seb'a* adlı eseri olduğunu ifade eder. Hatta İbn Mücâhid'den nakillere ilişkin de bazı müşkilatın olduğundan bahseder.⁴⁹ Diğer yandan Ezherî'nin "Meâni'l-Kur'an" sahibi Zeccâc ve Ferrâ'dan istifade ettiğini yine Kûfe dil mektebinin önde gelen isimlerinden Sa'leb'ten de nakilde bulunduğuna işaret eder. Müellifin söz konusu alimlerin eserlerinden nakline ilişkin ret veya tenkide yer vermeksizin malumatı olduğu gibi hüsnü kabul ile aktardığını zikreder.⁵⁰ Kaynaklarda "yedi kıraatin ihticâcı" başlığıyla geçen bu

⁴⁵ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 331.

⁴⁶ el-Herevî nisbesiyle de anılan Ezherî, Halil b. Ahmed'in *Kitâbü'l-'Ayn* ile aynı metotta kaleme aldığı *Tehzîbü'l-luga* adlı eseriyle tanınan edip ve fakih bir dil alimidir. Eserle alakalı bk. Mustafa Karagöz, *Sözlük Bilim ve Tefsir- Tehzîbü'l-Lüga* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019).

⁴⁷ 170 varaktan oluşan nüsha 774 yılında istinsah edilmiştir. Fuad Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-arabi*, çev. Muhammed Fevzi Hicazî (Riyad: Camiatül-İmam Muhammed b. Suud, 1983), 1/368.

⁴⁸ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 327.

⁴⁹ Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Herevî Ezherî, *Meâni'l-kırâât*, thk. 'îd Mustafa Derviş- Avd b. Hamed el-Kavzî (Riyad, 1412/1991), 1/74-75.

⁵⁰ Ezherî, *Meâni'l-kırâât*, 1/76.

eserde gerçekte yedi değil sekiz kıraat imamına yer verildiği dikkatimizi çekmektedir. Eserde sekizinci imam olarak Ya'kûb el-Hadrâmî'ye yer verilmiştir.⁵¹

(قال أبو منصور) ifadesiyle kıraate dair ihtilafların tevcihi ele alınan eserde sûreler kronolojik bir şekilde ele alınmış, her bölümde farklı kıraat örnekleri sistematik biçimde değerlendirilmiştir. Eserin önemli özelliği, kıraat farklılıklarını sadece naklî boyutuyla değil dilbilimsel ve anlam yönleriyle de tahlil etmektedir. *Meâni'l-kırâât*, kıraat ve Arap dilinde uzman olmayan ancak kıraat imamlarının ihtilafları ve söz konusu ihtilafların tevcihine yönelik malumatı öğrenmek için başvuru niteliğinde bir kaynaktır. Sade ve anlaşılır bir dile sahip eserde, konu ve örnekler uzun uzadıya aktarılmadan izahlar ise sadra şifa niteliğinde yerli yerindedir.

2.2.2. İ'râbü'l-Kırââti's-Seb' ve 'ilelihâ: İbn Hâleveyh (ö. 370/980)

İbn Hâleveyh'e ait olan bu çalışma günümüze ulaşan en kadim hüccet eserlerinden birisidir. Eser ilk olarak Abdurrahman Useymîn tarafından tahkik edilmiş, Kahire'de 1992 yılında neşredilmiştir.⁵²

Eserde kullanılan kaynaklar olarak Ferrâ'nın *Meâni'l-Kur'an*'ı ve Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın *Kitâbü'l-Kırâât* adlı eserleri özellikle belirtilmiştir. Muhakkik en önemli kaynağın ise İbn Hâleveyh'in ders aldığı hocalardan tek tek isnadda bulunması; hocalarının teliflerinden değil de bizzat söylediklerine (müşafehe) yer vermesi dikkat çekicidir. Bu arada bu eserin İbn Hâleveyh'in son eseri olabileceği de ifade edilmiştir.⁵³ Eser ekolü olarak tavsif edilen i'râbü'l-kırâât adlı eserin birinci cildinde Kehf sûresinin sonuna kadar; ikinci ciltte ise Meryem sûresinden Kur'an'ın sonuna kadar ele alınmıştır.

Muhakkik eserin giriş kısmında tahkikte esas aldığı nüshanın keyfiyetine ilişkin; nüshanın toplamda yaklaşık yüz varak kadar olan çeşitli bölümlerinde okunamayan yerlerin bulunduğunu ve bunun telafisi mümkün olmayan bir kayıp olarak değerlendirilebileceğini belirtmiştir. Bu eksikliklerin, alanında uzman bazı araştırmacıları eserin tahkik edilmesi noktasında tereddüde düşürdüğüne dikkat çekmiştir. Ancak, bu durumun kendisini eseri tahkik edip neşretme çabasından alıkoymadığını ifade etmiştir. Bu bağlamda, ortaya koyduğu çalışmanın, toplamda 750 sayfadan oluşan eserin yaklaşık 100 sayfasının eksik kalmasına karşın, 650 sayfalık önemli bir kısmının kazanılmasına vesile olduğunu vurgulamıştır. İslam ulemasının pek çok eserinin, günümüze yalnızca küçük bir kısmının ulaşabildiği göz önüne alındığında, bu yaklaşımın kıymeti daha iyi anlaşılabilir. Ayrıca, bir eserin tamamına ulaşılamamış olmasının, erişilebilen kısmının

⁵¹ Ezherî, *Meâni'l-kırâât*, 1/109.

⁵² Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed İbn Hâleveyh, *İ'râbü'l-kırââti's-seb' ve 'ilelihâ*, thk. Abdurrahman el-Useymin (Kahire: Mektebetü Hancî, 1413/1992).

⁵³ İbn Hâleveyh, *İ'râbü'l-kırâât*, (mukaddime) 101-102.

ihmal edilmesine neden olmaması gerektiği ilkesini hatırlatmıştır.⁵⁴ Muhakkikin bu ifadeleri eserin ve yapılan çalışmanın kıymetini göstermesi açısından önemlidir.

2.2.3. el-Hücce fi'l-Kırââtî's-Seb': İbn Hâleveyh

İbn Hâleveyh'e nispet edilen eser, Abdü'l-Âl Salim Mekram tarafından tek cilt halinde tahkik edilmiştir (Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1971). Diğer yandan eserin Ahmed Ferîd Mezîdî tarafından bir diğer tahkiki de mevcuttur (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999).

Eser müellife ait bir önceki hüccet eserinin özeti niteliğindedir. Yedi kıraat ihtilafının hücceti üzerine telif edilen eser, kolayca okunup anlaşılması gayesiyle yazıldığından sade ve anlaşılır bir üsluba sahiptir. Fatiha suresindeki ihtilafları müellif, (ذكر اختلافهم في فاتحة الكتاب) başlığıyla Bakara suresindekileri ise (الخلف في سورة البقرة) başlığıyla ele almıştır.⁵⁵ Diğer surelerdeki kıraat ihtilafları ise (ومن سورة النساء) gibi benzer kalıpta başlıklarla ele alınmıştır.⁵⁶

2.2.4. el-Hücce li'l-Kurrâî's-seb'a: Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987)

Basra mektebinin önemli nahiv alimlerinden Ebû Ali el-Fârisî'nin hocası İbn Mücahid'in *Kitâbü's-seb'a*'sına dayanarak yazdığı hüccete dair eserdir.⁵⁷ Esere ilk tahkik çalışması Ali en-Necdî ve Abdülhalim en-Neccâr tarafından yapılmış, 1965 yılında Kahire'de iki cilt halinde neşredilmiştir. Ardından ikinci tahkik çalışması da Bedruddîn Kahveci ve Beşir Cüveycâtî tarafından 1985 yılında tamamlanmış ve altı cilt halinde neşredilmiştir. Diğer yandan eserin Adil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavviz tarafından tahkikli şekilde dört cilt halinde neşredilen baskısı da mevcuttur.⁵⁸

Tarihi süreçte dile dair önemli faaliyetlerin ardından felsefi düşünce ve sorgulama üslubunun kıraatlerin ihticâcında yer almasına Ebû Ali el-Fârisî'de tanık olmaktayız. Bu dönemin alimleri felsefi ve mantıkî birtakım argümanlar kullanmak suretiyle kıraatleri temellendirme yoluna gitmişler; geleneğin başını çeken de Ebû Ali el-Fârisî olmuştur.⁵⁹ Buna bağlı olarak Fârisî'nin mezkûr eseri kıyas ekolü eseri olarak tavsif edilmiştir.

Ebû Ali bir yandan kıraatleri hüccetlendirirken diğer yandan bağlı bulunduğu dil ekolünün ilkelerine bağlı olarak kıraatleri ele aldığı ve kurallarına uymayan kıraatleri eleştirdiği görülür.

⁵⁴ İbn Hâleveyh, *İ'râbü'l-kırâât*, (mukaddime) 106.

⁵⁵ Ebu Abdillah Hüseyin b. Ahmed İbn Hâleveyh, *el-Hücce fi'l-kırââtî's-seb'*, thk. Abdü'l-Âl Salim Mekram (Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1391/1971), 62-63.

⁵⁶ İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 118, 128.

⁵⁷ Eserin Büveyhi Hükümdarı Adudüddeve adına kaleme alındığı ifade edilmiştir. Bk. Mehmet Reşit Özbalkıç, "Ebû Ali el-Fârisî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/ 88-90. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

⁵⁸ Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce fi 'ileli'l-kırââtî's-seb'*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvid (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1428/2007).

⁵⁹ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 313.

Örneğin Hamza'nın zahir ismin mecrur bir zamire atfı olan "erhâm" kıraatini⁶⁰ kabîh, kullanımının az oluşu ve kıyas açısından zayıf olması illetiyile eleştirmektedir.⁶¹ Keza İbn Âmir'in muzaf ile muzafun ileyh arasını ayıran kıraati (قَتْلٌ أَوْ لَادَهُمْ)⁶² hakkında da aynı şekilde eleştiride bulunduktan sonra böyle bir kullanımın sadece şiirde olabileceğini ifade etmektedir.⁶³

Ebû Ali el-Fârisî, ayeti kerîmelerdeki okuyuş farklılığını ele alırken kelimenin ilk geçtiği yerlerde ihtilaf olmasa da açıklama yapıp ihtilafı olan yerlere atıfta bulunmaktadır. Örneğin, Bakara suresi 20. ayet-i kerîmede geçen (يَخْطَفُ) kelimesinde ihtilaf olmadığını belirttikten sonra bu kullanımın (خَطْفٌ=يَخْطَفُ) kalıbına göre Arapçada daha yaygın kullanımda olduğunu zikretmiştir. Bu noktada Hac suresi 31.ayette yer alan (فَتَخَطَّفَهُ) kelimesini Nafi'in tâ ve hâ harfinin fethası ط harfinin müşedded olarak okumasına işaretle ihtilafa yer vermiş detaylı açıklamanın yeri geldiğinde yapılacağını zikretmiştir.⁶⁴

Bir diğer adı *el-Hücce fî 'ileli'l-kırââti's-seb'* olan eseri diğerlerinden ayıran en önemli özelliği eserde bariz bir şekilde mantıkî ve felsefî argümanların kullanılmasıdır. Ayetlerin ihticâcında müellifin dilsel ve naklî birtakım argümanlar yanında cedel mantığına dayalı bir metodu benimsemesi dil felsefesiyle ilgili birikimi de beraberinde getirmiştir. Buna bağlı olarak Ebû Ali, kıyasın bütün unsurlarını kullanmıştır.⁶⁵

Diğer hüccet eserlerinden farklı olarak ele aldığı yerlerde "irab" başlığıyla bazı kelimelere ilişkin değerlendirmede bulunmuştur. Fârisî'nin yer yer vecihlerin isnadına yer verdiği de görülmektedir. Özellikle imam ve raviler arasındaki ihtilafları incelerken isnad olgusunu kullandığı dikkat çeker. Diğer yandan yedi kıraatin dışında yer alan şâz okumalara da yer verdiğini görmekteyiz.

Hulasa eserde dil ve ayetlerin bağlamı gibi argümanların kıyas yöntemiyle yoğun bir şekilde kullanılması, bilhassa dilsel tahlillere oldukça fazla yer verilmesi, eserin bir kıraatçi ruhundan ziyade bir nahivci ruhuyla yazıldığı hissiyatını uyandırmaktadır.

⁶⁰ İbn Âmir, zây harfini dammeyle "züyyine", devamını "katlü evlâdehüm şürakâihim" şeklinde okumaktadır. Bennâ Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed, *İthâfu fudalâi'l-beşer bi'l-kıraati'l-erbaate aşer*, thk. Şaban Muhammed İsmail (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1407/1987), 1/501.

⁶¹ Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce fî 'ileli'l-kırââti's-seb'*, 2/335-336. Konuyla alakalı malumat için bk. Aydın Kudat, *Kıraat ve Luğat İlimleri Bağlamında Hamza b. Habib Ez-Zeyyat* (İstanbul: Sonçağ Akademi, 2020), 119-121.

⁶² Bennâ Dimyâtî, *İthâfu fudalâi'l-beşer*, 2/32.

⁶³ Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce*, 2/546-547.

⁶⁴ Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce fî ileli'l-kırââti's-seb'*, 1/393.

⁶⁵ Kullanılan kıyaslara ilişkin detaylı bilgi için bk. Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 315.

2.2.5. el-Muhteseb fi Tebyîni vücûhi şevâzzi'l-Kırâât ve'l-îzâhi 'anhâ: İbn Cinnî (ö. 392/1002)

Arap dili ve edebiyatı alimlerinden İbn Cinnî'ye ait olan bu çalışma, Ali en-Necdî, Abdulhalîm en-Neccâr ve Abdulfettâh İsmail Şelebî tarafından tahkik edilmiştir.⁶⁶ İki ciltten oluşan eserde kıraat farklılıklarına dair ihticâc Kur'an'ın başından sonuna tertipli bir şekilde ele alınmıştır. Eserin Abdulkadir Atâ tarafından tahkik edilen 1998 tarihli iki ciltlik baskı da mevcuttur.

İbn Mücâhid'in yedinin dışında kalan kıraatleri içeren ve onların ihticâcını ele alan *Şevâzzu'l-kırâât* adlı bir eser kaleme aldığı bilinmektedir. Ardından talebesi İbn Cinnî'nin "yedi kurranın kıraatinin dışında kalan kıraatler" şeklinde tanımladığı bu kıraatleri ve ihticâclarını ele alan bir eser yazarak bu eserde söz konusu kıraatlerin nakli temelinin bulunduğunu ve en az yedi kıraat kadar belîğ olduğunu söylemesi, bunların İbn Mücâhid'den önce sahih olarak kabul edilen ve okunan kıraatler olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.⁶⁷ İbn Cinnî'nin eseri, yedi kıraatin dışında kalan ve şâz olarak tanımlanan tüm okuyuşları içermemektedir. Nitekim eserin mukaddimesinde yedi kıraatin dışında kalan okuyuşlardan ilk bakışta fark edilemeyecek inceliklere sahip olan vecihlere yer verdiğini, bunların dışında dilsel izah içermeyen ve kolay anlaşılabilen vecihlerle uğraşp çabalamanın gereksizliğini ifade etmiştir.⁶⁸

İbn Cinnî'nin kendi ifadesiyle hocası Ebû Ali el-Fârisî şâz okuyuşların ihticâcına yönelik bir çalışma yapmaya niyetlenmiş ancak bazı sebeplerden ötürü muvaffak olamamıştır.⁶⁹ Bu doğrultuda İbn Cinnî *Muhteseb* adlı eseri telif ederek hocasının gerçekleştiremediği isteği de yerine getirmiştir. İbn Cinnî, eserinde kıraat-i seb'a dışında kalan okuyuşlar arasında ilk bakışta fark edilemeyecek inceliklere sahip ve daha çok yedi kıraate eş değer ve onunla sıhhat, dil ve fesâhat bakımından denk olan okuyuşlara yer vermiş ve bunların hüccetini zikretmiştir. Basra mektebine bağlı olsa da İbn Cinnî rivayet ve senedi önceleyen dilbilimciler arasında yer alır. İbn Cinnî kıraatlerin naklinde kelimelerin anlamlarının yanı sıra lafzî keyfiyetlerine de vurgu yapmış, Arapça kaidelerden yararlanmış; sarf ve nahve dair izahlarda bulunmuştur. Bu bağlamda *Muhteseb*'in Arap dilindeki farklı kullanımların tespit edilmesinde önemli bir kaynak olduğunu söylemek gerekir. İbn Cinnî, çalışmalarıyla şâz kıraatlerin dahi Arap dilbiliminin verileriyle temellendirilebileceğini ortaya koymuştur. Kıraat farklılıklarının meşruiyetinde sened ve müşâfehenin asıl unsur olduğunu vurgulamakla birlikte, tevsik ve tercih süreçlerinde Arap

⁶⁶ Ebu'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Muhteseb fi tebyîni vücûhi şevâzzi'l-kırâât ve'l-îzâhi 'anhâ*, thk. Abdulhalim en-Neccâr, Abdulfettah İsmail Şelebi (Kahire: by., 1415/1994).

⁶⁷ İbn Cinnî, *Muhteseb*, 1/32.

⁶⁸ İbn Cinnî, *Muhteseb*, 1/35.

⁶⁹ İbn Cinnî, *Muhteseb*, 1/34.

dilbilimiyle yapılan hüccetin ne denli önemli bir destek unsuru olduğunu özellikle *el-Muhteseb* adlı eserini kaleme almasıyla açık biçimde ortaya koymuştur.⁷⁰

İbn Cinnî'nin eserinde faydalandığı kaynaklardan bazıları şunlardır: İbn Mücâhid'in *Kitâbü'ş-şevâz fi'l-kıraât*, Ebû Hâtim es-Sicistânî'nin, Kutrub'un, Zeccâc ve Ferrâ'nın *Kitabü'l-me'âni* adlı eserleri. Diğer yandan kıraatlerin dilsel ve nakli hüccetinde Halîl b. Ahmed, Sîbeveyh, Kisâî, Muhammed b. el-Müstenîr Kutrub, Ebû Hâtim es-Sicistânî, Ebû Ali el-Fârisî gibi âlimlerden de faydalanmıştır. Eserinde hem seb'a hem de aşere kurrâsından nakledilen okuyuşlara da yer veren İbn Cinnî, şâz kıraat imamlarından Hasan-ı Basrî (ö. 110/728)⁷¹ İbn Muhaysın (ö.123/741)⁷² A'meş (ö.148/765)⁷³ gibi isimlere atıfta bulunmuştur. Ayrıca kıraatlerin nispetinde Alî b. Hüseyin (ö. 94/712)⁷⁴ Zeyd b. Alî (ö. 122/740)⁷⁵ Ca'fer b. Muhammed (ö. 148/765)⁷⁶ ve Muhammed el-Bâkır⁷⁷ gibi şia imamlarına da atıf da bulunduğu görülmüştür. Diğer yandan İbn Cinnî'nin eserinde bin üç yüz seksen bir kıraat vechi olduğu ve kendilerine kıraat nisbet ettiği kişilerin sayısının iki yüz yetmiş sekiz olduğu ifade edilmiştir.⁷⁸

Muhteseb, şâz kıraatlerin ihticâcının ele alındığı kapsamlı eserlerin başında gelmektedir. İbn Cinnî'ye göre yedi/seb'a dışında kalan kıraatler, senedindeki kusur sebebiyle her ne kadar şâz olarak nitelendirilse de senedleri Hz. Peygamber'e ulaştığından dolayı bu okuyuşların görmezden gelinmesi doğru değildir. Bu bağlamda Haşr suresindeki ayete⁷⁹ istinaden hükmün hem lafız hem manaları kapsadığını ifade eder. Buradan hareketle söz konusu okuyuşların reddedilmesinin veya yok sayılmasının doğru olmayacağını savunmuştur.⁸⁰

2.2.6. Kitâbü'l-Muhtâr fî Meâni Kırââti Ehli'l-Emsâr: Ebû Bekir Ahmed b. Ubeydullah (H. 4??)

⁷⁰ Aydın Kudat, "Kur'an Kırâati ile Arap Dilbilimi Münasebeti Üzerine", *Turkish Studies Comparative Religious Studies* 15/1 (2020), 63-75.

⁷¹ İbn Cinnî, *Muhteseb*, 1/255.

⁷² İbn Cinnî, *Muhteseb*, 1/357.

⁷³ İbn Cinnî, *Muhteseb*, 1/231.

⁷⁴ İbn Cinnî, *Muhteseb*, 1/272.

⁷⁵ İbn Cinnî, *Muhteseb*, 1/357.

⁷⁶ İbn Cinnî, *Muhteseb*, 1/357.

⁷⁷ İbn Cinnî, *Muhteseb*, 1/272.

⁷⁸ Bayram Demircigil, "İbn Cinnî'nin el-Muhteseb'inde Şâz Kıraatlere Yaklaşımı", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/35 (2017), 79.

⁷⁹ el-Haşr/6 "Peygamber size ne getirir neyi emrederse onu alın!"

⁸⁰ İbn Cinnî, *Muhteseb*, 1/33.

Sekiz kıraatin ihticâcına dair kaleme alınan eserden biri olan *Kitâbü'l-muhtâr*, ilk olarak Abdülaziz b. Hamîd b. Muhammed el-Cühenî tarafından tahkik edilerek 2007 yılında neşredilmiştir. İkinci baskısı ise yine aynı isim tarafından 2015 yılında neşredilmiştir.⁸¹

İlk ciltte Hac suresine kadar ikinci ciltte ise Tebbet suresine kadar hüccetlerin ele alındığı eserde sure sırası gözetilse de zaman zaman ayet tertibine uyulmadığı görülmektedir. Sekiz kıraat imamının ikişer ravisi dışında farklı rivayetlere de yer veren müellif, hemze, idgam, imâle, teshil gibi bazı usule dair meseleleri müstakil başlık altında işlemiştir.

Müellif, eserinde kıraatlerin istişhadında; tefsir, esbâb-ı nüzül, rivayetler, ulemanın eserlerinden nakillerin yanında ihtiyârları, kelimelerin lügavî izahları, şiiirler istişhad, ulemadan bazı isimlerin münazara niteliğindeki diyalogları gibi birtakım argümanlardan yararlanmışır. Diğer yandan kıraatlerin ta'lîl ve ihticâcından sonra tercih ve ihtiyârında metot olarak Mushaf hattına muvafakat,⁸² Arap diline muvafakat,⁸³ Kureyş lehçesine muvafakat,⁸⁴ siyak-sibaka,⁸⁵ manaya⁸⁶ ve sebab-i nüzüle⁸⁷ muvafakat gibi bazı hususları ilke olarak benimsemiştir.⁸⁸

2.2.7. Hüccetü'l-Kıraât: Ebû Zür'a Abdurrahman b. Zencele (ö. 410/1020)

Eserin tahkiki Sa'îd el-Efgânî tarafından yapılmış olup tek cilt halinde basılmışır.⁸⁹ Muhakkik, eserin baş tarafında hüccet ilminin doğuşu ve gelişim süreciyle ilgili efradını cami' değerlendirme yapmıştır. İbn Zencele *Hüccetü'l-Kıraât* adlı eserinde, Arap dilbilimi ve tefsir ilmiyle ilişkili birçok âlimin eser ve görüşlerinden faydalanmıştır. Bu bağlamda dilbilim kaynaklarından Halil b. Ahmed'in *Kitâbu'l-'ayn*, Sîbeveyh'in *el-Kitâb*, Müberred'in *Muktezab*; Meâni'l-Kur'an literatüründen Ferrâ, Zeccâc, Ahfeş el-Evsat, Ca'fer en-Nehhâs'ın eserlerinden de istifade etmiştir.

İbn Zencele eserde sûre sırası ve ayet tertibine dikkat etmiştir. Sadece yedi kıraate yer veren müellif, zikrettiği vecihleri okuyanlara nispet ettikten sonra her veçhin peşi sıra ilgili hüccetine yer vermiştir. Kıraatlerin ihticâcında önceliği naklî delillere veren müellifin metodunda ayetle istişhad önemli yer ihraz eder. Bu bağlamda kimi zaman bir ayetin sadece lafzını,⁹⁰ kimi zaman anlamını,

⁸¹ Ebubekir Ahmed b. Ubeydullah b. İdrîs, *el-Kitâbü'l-muhtâr fi me'ânî kırââti ehli'l-emsâr*, thk. Abdülaziz b. Hamîd b. Muhammed el-Cühenî (Riyad: Mektebetü Rüşd, 1436/2015).

⁸² Ebubekir Ahmed b. Ubeydullah b. İdrîs, *Kitâbü'l-muhtâr*, 1/44, 131, 141.

⁸³ Ebubekir Ahmed b. Ubeydullah b. İdrîs, *Kitâbü'l-muhtâr*, 1/44-491.

⁸⁴ Ebubekir Ahmed b. Ubeydullah b. İdrîs, *Kitâbü'l-muhtâr*, 1/66-67.

⁸⁵ Ebubekir Ahmed b. Ubeydullah b. İdrîs, *Kitâbü'l-muhtâr*, 1/49, 52.

⁸⁶ Ebubekir Ahmed b. Ubeydullah b. İdrîs, *Kitâbü'l-muhtâr*, 1/40, 73.

⁸⁷ Ebubekir Ahmed b. Ubeydullah b. İdrîs, *Kitâbü'l-muhtâr*, 1/174.

⁸⁸ Ebubekir Ahmed b. Ubeydullah b. İdrîs, *Kitâbü'l-muhtâr*, 1/89-90.

⁸⁹ İbn Zencele, Ebu Zür'a Abdurrahman b. Muhammed, *Hüccetü'l-kirâât*, thk Said el-Efgânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1435/2014).

⁹⁰ İbn Zencele, *Hüccet*, 269.

kimi zaman ise siyak ve sibak uyumunu⁹¹ hüccet olarak öne sürmüştür. Hüccet çeşitliliğin yoğun olarak görüldüğü eserde ayetle ayetin istiṣhadı yanında hadis ve rivayetler,⁹² Mushaf imlâsı,⁹³ şiirler, özlü sözler ve dilci ulemanın sözlerine yer verme gibi hususlar öne çıkmaktadır. Üslubunun anlaşılır olması, muhteva zenginliğinin yanı sıra ele alınan meselelerin derli toplu/muntazam bir şekilde sunulması eserin ders materyali olmasına olanak sağlamış buna bağlı olarak kıraat tedris edenler için vazgeçilmez bir kaynak olmuştur.

2.2.8. el-Keşf ‘an Vücûhi’l-Kırâati’s-Seb’ ve ‘İlelihâ ve Hucecihâ, Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî (ö. 437/1045)

el-Keşf adlı eser ilk defa Muhyiddin Ramazan tarafından tahkik edilerek 1974 yılında basılmıştır. Diğer yandan Abdulfettah İsmail Çelebi (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 2007) ve Ahmed Hasan Mehdelî tahkikli (Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2011) baskıları da mevcuttur.

el-Keşf, Mekkî b. Ebî Tâlib’in, yedi kıraat imamı ve ravileri üzerine kaleme aldığı eserlerden olan *et-Tebşıra’yı* telif ettikten sonra mezkûr kitabın bir şerhi niteliğinde orada yer alan kıraatlerin illet ve hüccetlerinin ilim ehlinin istifadesine sunulduğu kıymetli bir çalışmadır. *Tebşıra*, ihtiva ettiği kıraat imamlarının hayatı, ihtilafa dair hususlar ve senetlerinin yer alması gibi malumatlara bağlı olarak nakil ve rivayet kitabı iken; *Keşf*, söz konusu kıraatlerin ihticâcını ve Mekkî’nin tercihlerini ihtiva etmesi açısından da ilim ve dirayet kitabıdır.⁹⁴

Eserin başından sonuna kadar belli bir metodu benimseyen müellif, konuların sistematik olarak sunulmasına özen göstermiştir. Kıraat ihtilaflarına dair ihticâcı usûl ve ferş olarak ayrı başlıklar altında ele almış; istiâze,⁹⁵ besmele,⁹⁶ hemzenin ibdâli,⁹⁷ idgam-izhar⁹⁸ konusu, feth-beyne-imâle⁹⁹ gibi meseleleri müstakil başlıklar halinde incelemiştir. Müellifin kıraate dair hüccetleri soru- cevap şeklinde sunması, vecihlerin illetini zikrettikten sonra kendi tercihine yer vermesi eseri diğerlerinden ayıran önemli bir husustur. Eserin özellikle usûl konularını ele aldığı kısımda söz

⁹¹ İbn Zencele, *Hüccet*, 149.

⁹² Örnek için bk. İbn Zencele, *Hüccet*, 107, 111, 119.

⁹³ İbn Zencele, *Hüccet*, 114, 127.

⁹⁴ Konuyla alakalı çalışma için bk. Recep Koyuncu, “Mekkî b. Ebî Tâlib’in el-Keşf ‘an Vücûhi’l-Kırâ’âti’s-Seb’ Adlı Eserine Tevcihu’l-Kırâat Bağlamında Bir Bakış”, *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 12 (2019), 313-344.

⁹⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-Keşf ‘an vücûhi’l-kırââti’s-seb’ ve ileliha ve huceciha*, thk. Abdulfettah İsmail Çelebi (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1428/2007), 1/103.

⁹⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-Keşf*, 1/107.

⁹⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-Keşf*, 1/158.

⁹⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-Keşf*, 1/209.

⁹⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-Keşf*, 1/226.

konusu metodu benimseyen müellif, konuyla alakalı temel meseleleri birtakım soru ve bunlara verdiği cevaplarla incelemiştir.¹⁰⁰

Müellif “Sûratü’l-Hamd” diye isimlendirdiği Fatiha sûresini incelerken yine soru cevap metodunu kullanmıştır. Burada ilk olarak sûrey ile alakalı ayet sayısına ilişkin ihtilafa değinmiştir. Hüccete medar olan örnekler şu şekildedir: (مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ) ayetinde “Mâlik” ifadesini Asım ve Kisâi “elif” ziyadesiyle okurken, diğerleri “Meliki” şeklinde “elif” olmadan okumaktadır. Bu ayette “Mâliki” şeklinde okuyanların hücceti olarak (قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكِ الْمُلْكِ) ayetinde¹⁰¹ geçen “Mâlik” ifadesi delil gösterilmiştir. “Melik” şeklinde “elif” olmadan okuyanların hücceti için de (الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ السَّلَامِ)¹⁰² ile (فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكِ الْحَقُّ)¹⁰³ ayetlerini delil gösterilmiştir. Ebu Amr’dan gelen rivayette şöyle demiştir: Melik ifadesi Mâlik’in içerdiği manayı içerirken, Mâlik ifadesi Melik’in anlamını ihtiva etmemektedir. Manasının da “O günde olan her bir şey için tek söz sahibi, tek otorite” anlamında daha genel ve kuşatıcı olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁴

2.2.9. Şerhu’l-Hidâye (Ta’lîlü’l-Kırââtî’s-Seb’) Ebu’l-Abbas el-Mehdevî (ö. 440/1048)

el-Mûvaddih fi ta’lîli vüçûhi’l-kırâât şeklinde de isimlendirilen eser, Mehdevî’nin *Hidâye* adlı eserinin şerhidir. Bazı kaynaklarda farklı isimlendirmelerle yer aldığını gördüğümüz eser, Hâzım Said Haydar tarafından tahkik edilerek iki cilt halinde neşredilmiştir.¹⁰⁵ Her ne kadar *Hidâye*’nin şerhi olsa da eserin kıraatlerin ihticâcında kapsamlı olması ve dilsel mülâhazalar açısından da önemli bir çalışma olduğunu söylemek gerekir.

Mehdevî, kıraat ilminin ricâl ayağının üçüncü kademesi tarıklere yer veren ve *Neşr*’in kaynaklarından olan *Hidâye*’si ve şerhi *el-Muvaddih fi ta’lîli vüçûhi’l-kırâât* sayesinde hüccetü’l-kırâât literatüründe önemli bir konum elde etmiş ve alana dair çalışmalarda ekseriyetle referans kabul edilmiş bir isimdir. İbnü’l-Cezerî’nin söz konusu eser için (شُرْحٌ لَطِيفٌ) şeklinde güzelleme yapması¹⁰⁶ da bu hususu teyit eder niteliktedir. Müellif, kıraatlerin ihticâcında ayetler, hadis-i şerif, esbâb-ı nüzül, nahiv ve sarf ilimleri, Mushaf imlâsının yanında lehçe ve şiir gibi birçok hüccet çeşidini kullanmıştır. Mehdevî’nin usule dair hususları ele alış keyfiyetiyle Mekki b. Ebî Tâlib’ten; ferî meseleleri ele alış keyfiyetiyle de Ebû Ali el-Fârisî’den etkilendiğini söylemek mümkündür.

¹⁰⁰ Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-Keşf*, 1/57, 62, 71, 80, 90.

¹⁰¹ Âl-i İmrân 3/26.

¹⁰² el-Haşr 59/23.

¹⁰³ Tâhâ 20/114.

¹⁰⁴ Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-Keşf*, 1/115.

¹⁰⁵ Ebu’l-Abbas Mehdevî, *Şerhu’l-hidâye*, thk. Hâzım Said Haydar (Riyad: Mektebetü Ruşd, 1412/1991).

¹⁰⁶ İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-nihâye fi tabakâti’l-kurra*, 1/92.

Müellifin eserinde kıraatlerin ihticâcını zikrederken ilgili kıraatin illet ve hüccetine ilişkin (وَعِلَّةً) ifadesini sıklıkla kullandığı dikkat çekmektedir.¹⁰⁷

Mehdevî'nin eserinde dikkat çeken bir diğer önemli husus da kıraat farklılıklarının ihticâcında soru-cevap yöntemine başvurmuş olmasıdır. Bu noktada öğrencilerinden bazılarının kıraatların hücceti hususunda kendisinden bir eser yazma talebinde bulunmaları da muhtemel bir saiktir.

2.2.10. el-Mûdah fî Vücûhi'l-Kırâât ve 'İlelihâ: İbn Ebî Meryem (ö. 565/1170'ten sonra)

Eser ilk defa Hamdan el-Kubeyî tarafından tahkik edilerek 1993 yılında Mekke'de basılmıştır. Yedi kıraat imamına ilaveten Yakûb el-Hadramî'nin kıraatini de içeren eser, sekiz kıraatin ihticâcı alanında önemli bir başvuru kaynağıdır. Müellif, yedi kıraate ilave etmesine gerekçe olarak Ya'kûb el-Hadramî'nin rivayetlerinin fazla; tercih ve dirayetlerinin de sağlam olmasını göstermiştir.¹⁰⁸

Müellif öncelikle *Müntekâ* adlı şâz kıraatlere dair bir eser telif etmiş ardından öğrencilerden gelen yoğun istek üzerine meşhur kıraatlerin ele alındığı açık, anlaşılır bir çalışma olarak *el-Mûdah* adlı eseri kaleme almıştır. Müellif bir mukaddime ile başladığı eserini her birinde kıraat ilminin muhtelif konularına yer verdiği on fasılaya ayırmıştır.

Müellif eserin baş tarafında sekiz kıraat imamı ve ravilerine,¹⁰⁹ tecvid ve lahn meselesine,¹¹⁰ farklı keyfiyetlerde harflerin taksimine,¹¹¹ hemze ve hükümleri meselesi¹¹² ile idgam,¹¹³ imâle¹¹⁴ ve vakf meselesi¹¹⁵ gibi başlıklarla toplam on fasılda mukaddime niteliğinde malumata yer vermiştir. Ardından istiâze, besmele¹¹⁶ ile başlayarak sekiz kıraat imamına göre sûrelerde yer alan ferşe dair ihtilafların hüccetine yer vermiştir. Kıraat farklılıklarının gerekçelendirilmesinde ayetler, hadis-i şerifler, sahabe ve tâbiîn rivayetleri, Arap şiirine ait beyitler, resmü'l-muşhaf ve meseller gibi çeşitli hüccet türlerinin kullanıldığı görülmektedir. Diğer yandan, eser yalnızca sahih kıraatleri değil, aynı zamanda şâz kıraatleri de açıklamaya yönelik tevcihlere yer vermektedir. Müellif, nahiv ilmine dair bazı meselelerde âlimler arasındaki ihtilaflara da değinmiş; gerektiğinde karşıt görüşleri tercih etmekten ve bu görüşlere eleştiri yöneltmekten kaçınmamıştır. Öte yandan İbn Ebî

¹⁰⁷ Ebu'l-Abbas Mehdevî, *Şerhu'l-hidâye*, 39, 41, 44, 46.

¹⁰⁸ İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah fî vücûhi'l-kırâât ve 'ilelihâ*, thk. Ömer Hamdan el-Kubeyî (Mekke: by., 1414/1993), 1/105.

¹⁰⁹ İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 1/107, 127.

¹¹⁰ İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 1/153.

¹¹¹ İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 1/171, 181.

¹¹² İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 1/185.

¹¹³ İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 1/193.

¹¹⁴ İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 1/209.

¹¹⁵ İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 1/215.

¹¹⁶ İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 1/221, 224.

Meryem'in lügat, sarf ve nahve dair hususlarda Ebû Alî el-Fârisî'nin *el-Hucce* adlı eserinden etkilendiği de ifade edilmiştir.¹¹⁷

Sonuç

Kıraat ilmine bağlı disiplinler arasında önemli bir yere sahip olan tevcîhu'l-kıraat, kıraat vecihlerinin başta dil olmak üzere çeşitli açılardan sıhhatini ortaya koymayı amaçlayan temel bir işlev üstlenmiştir. Bu çerçevede, kıraatlerin ihticâcına dair çeşitli eserler kaleme alınmış ve bu yolla alana zengin bir literatür kazandırılmıştır. Bu doğrultuda çalışmada ihticâca konu olan eserler belli bir sistematikte incelenmiştir. Söz konusu eserler tarihsel ve metodolojik bakış açısıyla ele alınmış, ilgili eserlerin literatürdeki yeri ve ayırt edici özellikleri analiz edilmiştir.

İhticâc literatürü, Harun b. Musa el-A'ver'in *Tevcîhu'l-kırâât* adlı eseriyle başlamış; ardından Ya'kub el-Hadramî'nin *el-Câmi'*, Müberred, İbnü's-Serrâc ve İbn Deresteveyh'in ihticâca dair eserleri ilk dönem örnekleri arasında yerini almıştır. Bunu Ezherî, İbn Hâleveyh, Ebû Ali el-Fârisî, İbn Cinnî, İbn Zencele, Mekkî b. Ebî Tâlib, Mehdevî ve İbn Ebî Meryem'in klasik dönem eserleri takip etmiştir. Çalışma neticesinde ihticâc literatürüne dair malumatın yalnızca kıraat ilmiyle sınırlı kalmayıp tefsir, dilbilim, meâni'l-Kur'ân ve i'râbü'l-Kur'ân tarzı eserlerde de yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

İbn Mücahid'in kıraatleri yedi olarak tespit faaliyetinden sonra söz konusu alanda telif hareketi canlanmıştır; bu bağlamda alana dair telifatın ekseriyetinin yedi kıraate yönelik olduğu tespit edilmiştir. İhticâc faaliyetleri, yalnızca mütevatir ve meşhur kıraatlerle sınırlı kalmamış; aynı zamanda şâz kabul edilen kıraatler de bu ilmî birikime dâhil edilmiştir. Bu meyanda ihticâc türü eserlere bakıldığında bunların bir kısmının yedi, sekiz kıraat; bir kısmının on kıraat, bir kısmının ise şâz kıraatlere yönelik olduğu görülmüştür. Söz konusu şâz kıraatlerin referanslarını ele alan ilgili okuyuşların ihticâcına yönelik çalışmalara ilişkin öne çıkan isim İbn Cinnî'dir. Diğer yandan İbn Hâleveyh'in *Muhtasar fi şevâzzi'l-Kur'an* adlı eseri İbn Mücâhid sonrası dönemde bu hususta ilk eser olsa da şâz kıraate dair verileri muhtasar bir şekilde nakletmesinden dolayı İbn Cinnî'nin eserinin formatını yakalayamadığı görülmüştür.

Bu çalışmada, ilgili alanla bağlantılı olarak tespit edilebilen eserler tanıtılmaya çalışılmıştır. Çalışma neticesinde hüccete dair literatürde teorik çerçevenin ele alınmasında; genellikle ihticâc, ihtiyâr, tercîh, tevcîh ve ta'lîl gibi kavramların kullanıldığı görülmüştür. Bu çalışma, söz konusu literatürü "kıraatlerin hüccetine dair aslî kaynaklar" ve "kıraatlerin hüccetine dair tâlî kaynaklar" şeklinde sistematik biçimde sunarak literatüre katkı sağlamayı amaçlamıştır.

¹¹⁷ İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 1/39.

Hüccete dair telifatın sistematik anlamda tasnifi ve bu tür eserlerin kaleme alınmasını gerekli kılan saiklere yönelik şu şekilde bir değerlendirme yapılabilir: Tevcîhu'l-kıraât kapsamında tâlî eserler ekseriyetle "ihticâc bi'l-kıraât" formunda, yani kıraatleri birer veri olarak kullanarak dilsel kaideleri destekleme amacıyla kaleme alınmıştır. Buna mukabil, sahih ve muteber kıraatleri merkeze alarak onları ön plana çıkarma amacı güden aslî kaynaklar ise "ihticâc li'l-kıraât" formunda, dilsel verileri kıraatlerin hüccetliğini temellendirme aracı olarak kullanma yaklaşımıyla yazılmıştır. Bu çerçevede ortaya konulan eserlerin ise ihticâc alanının asıl malzemesi ve zeminini oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada, hüccet literatürü sistematik olarak tasnif edildiğinde, yedi kıraat çerçevesinde yürütülen ihticâc faaliyetlerinin; dil bilgisi ve nahiv kuralları doğrultusunda kıraatleri gerekçelendirmeye yönelik kıyas ekolü, rivayetlerin sıhhati ve sened yapısını esas alan eser ekolü ve her iki yöntemi bir arada kullanarak daha dengeli bir yol izleyen karma ekol olmak üzere üç ana metodolojik yaklaşıma göre şekillendiği sonucuna varılmıştır.

Son olarak alana katkı bağlamında makalede, öncelikle hüccete dair literatürün sistematik bir biçimde tasnif edilmesi, gelecekte yapılacak çalışmalar için referans kaynağı teşkil etmiş ikinci olarak ihticâc türü eserlerin tarihi ve metodolojik çeşitliliğini ortaya koymak suretiyle kıraat ilminin farklı yaklaşımlarla nasıl zenginleştiği gösterilmiş özellikle şâz kıraatlerin ihticâcî gibi alanlara da dikkat çekilmiştir. Bu açıdan makalenin, kıraat ilmi hüccet literatürünün metodolojik analizine katkı sağlamanın yanı sıra bu alanda çalışan araştırmacılar için de yönlendirici ve teşvik edici bir perspektif sunması beklenmektedir.

Makale Türü / Article Type

Araştırma Makalesi / Research Article

Değerlendirme / Peer-Review

Çift Taraflı Körleme - En Az İki Dış Hakem / Double anonymized – At Least Two External

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup, kullanılan veriler literatür taraması ve yayımlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere riayet edildiği ve yararlanılan tüm kaynakların eksiksiz biçimde kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / This study does not require ethical committee approval, as the data were obtained through literature review and published sources. It is hereby declared that scientific and ethical principles were adhered to throughout the preparation of the study, and all referenced works have been duly cited in the bibliography.

Etik Beyan / Ethical Statement

Benzerlik Taraması / Plagiarism Checks

Evet / Yes – Turnitin / Ithenticate.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.

Etik Beyan Adresi / Complaints

suifdergi@gmail.com

Finansman / Grant Support

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Telif Hakkı ve Lisans / Copyright & License

Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptir ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Yapay Zekâ Kullanımına Dair Yazar Taahhütnamesi

(Author Declaration on the Use of Artificial Intelligence)

Yazar, yapay zekâ araçlarının kullanımına ilişkin şeffaflık, etik uygunluk, orijinallik ve sorumluluk ilkelerine riayet ettiğini beyan etmiş, bu kullanımın etik ilkelere uygun olmasını ve tüm akademik sorumluluğu üstlendiğini taahhüt etmiştir. Nihai düzenlemeler ve akademik uygunluk kontrolleri yazar tarafından gerçekleştirilmiş olup, ortaya çıkan metnin tüm sorumluluğu yazara aittir. Belgenin imzalı asıl nüshası dergi süreç dosyalarında mevcuttur. / The author has declared adherence to the principles of transparency, ethical compliance, originality, and responsibility in the use of artificial intelligence tools. They have affirmed that such usage complies with ethical standards and have undertaken full academic responsibility for it. Final revisions and checks for academic compliance were carried out by the author, who assumes full responsibility for the resulting text. The signed original copy of the document is available in the journal's editorial process files.

Kaynakça/References

- Abdu'l-Ali el-Mes'ul. *Mustalahâti 'ilmi'l-kirâati'l-Kur'âniyye vemâ yeteallak bihî*. Kahire: Daru's-Selâm, 2007.
- Ahmed Hâlid Şükrî. “Cühûdü'l-ümme fî'l-kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm”. Fas: by., 2011.
- Ahmed Mekkî Ensârî. *Sîbeveyh ve'l-Kıraat*. Kahire: Dâru'l-İttihâdi'l-Arabî, 1972.
- Albayrak, Halis. “Taberî'nin Kıraatları Değerlendirme ve Tercih Yöntemi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2001), 97-130.
- Başkan, Ömer. *Anlamı Etkileyen Kıraat Farklılıkların Tercihî -el-Muharraru'l-Vecîz Örneği-*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- Bennâ Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed. *İthâfu fudalâi'l-beşer fi'l-kirâati'l-erbaate aşer*. thk. Şaban Muhammed İsmail. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1987.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Kitâbü't-Ta'rifât*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2003.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an ilimleri ve Kur'an-ı Kerîm tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2. baskı., 2012.
- Dağ, Mehmet. *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- Dağ, Mehmet. *Kirâat İlminde Şâzz Kavramı -Kavramın Anlamsal Dönüşümü ve Gerçek Anlamının Tespitine Dair-*. Marife: Dini Araştırmalar Dergisi, 2007.
- Demircigil, Bayram. “İbn Cinnî'nin el-Muhteseb'inde Şâz Kıraatlere Yaklaşımı”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/35 (2017), 77-101.
- Ebu Ali el-Fârisî. *el-Hucce fi ilel'l-kirâati's-seb'*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvid. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1428/2007.
- Ebû Tahir, Abdulkayyûm b. Abdulgafûr. *Safahât fi 'ulûmi'l-kirâat*. Mekke: Mektebetü'l-İmdâdiyye, 1994.
- Ebubekir Ahmed b. Ubeydullah b. İdrîs. *el-Kitâbü'l-Muhtâr fi me'ânî kirâati ehli'l-emsâr*. thk. Abdülazîz b. Hamîd b. Muhammed el-Cühenî. Riyad: Mektebetü Rüşd, 1436/2015.
- Ebu'l-Abbas Mehdevî. *Şerhu'l-Hidâye*. thk. Hâzim Said Haydar. Riyad: Mektebetü Rüşd, 1412/1991.
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Herevî. *Meâni'l-Kirâat*. thk. 'îd Mustafa Dervîş - Avd b. Hamed el-Kavzî. Riyad, 1412/1991.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. *el-Muhteseb fi tebyîni vucûhi şevazzi'l-kirâat ve'l-îzâhi 'anhâ*. thk. Abdulhalim en-Neccâr, Abdulfettah İsmail Şelebi. Kahire, 1415/1994.
- İbn Ebî Meryem. *el-Mûdah fi vucûhi'l-kirâat ve 'ilelihâ*. thk. Ömer Hamdan el-Kubeyssî. Mekke, 1414/1993.
- İbn Faris, Ebu'l-Huseyn Ahmed. *Mu'cemu Mekâyisi'l-Lüga*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- İbn Haleveyh, Ebu Abdillâh Hüseyin b. Ahmed. *Muhtasar fi şevâzzi'l-Kur'an min kitâbi'l-bedi'*. Kahire: Mektebe el-Mütenebbi, ty.
- İbn Hâleveyh, Ebu Abdillâh Hüseyin b. Ahmed. *el-Hücce fi'l-Kirâati's-seb'*. thk. Abdü'l-Âl Salim Mekram. Beyrut: Dâru'ş-Şurûk, 1391/1971.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed. *İ'râbü'l-Kirâati's-Seb' ve 'İlelihâ*. thk. Abdurrahman el-Useymin. Kahire: Mektebetü Hancî, 1413/1992.
- İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. *Lisânü'l-'Arab*. thk. Ahmed Abdülvehhâbî,, Sâdık el-'Ubeydî. 18 CİLT. Beyrut-Lübnan: Dâru İhyâü't-Türâsü'l-'Arabî, 1420/1999.
- İbn Nedim, Ebû'l-Ferec Muhammed. *el-Fihrist li İbni'n-Nedim*. Kahire: Matbaatu'r-Rahmâniyye, 1348/1930.
- İbn Zencele, Ebû Zür'a Abdurrahman b. Muhammed. *Hüccetü'l-Kirâat*. thk. Sa'îd el-Efgânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1435/2014.
- İbnü'l-Cezeri, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b Muhammed b Muhammed b Alî b Yûsuf. *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurra*. thk. Gotthelf Bergstraesser. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1982.

- Karagöz, Mustafa. *Sözlük Bilim ve Tefsir- Tehzibü'l-Lüga*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- Koyuncu, Recep. "Kırâat İlminde Zevâid Türü Çalışmalar: İbnü'l-Kâsîh'in Mustalahu'l-İşârât Adlı Eseri Özelinde İnceleme". *İslami İlimler Dergisi* 41 (2025), 65-84.
- Koyuncu, Recep. "Kıraatlerin İhticâcî Bağlamında Dilbilimsel Tefsirler: Ahfeş'in Me'âni'l-Kur'ân'ı Özelinde Bir Tahlil". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48/48 (31 Aralık 2019), 331-358.
- Koyuncu, Recep. "Mekkî b. Ebî Tâlib'in el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kırâ'âti's-Seb' Adlı Eserine Tevcîhü'l-Kırâat Bağlamında Bir Bakış". *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 12 (2019), 313-344.
- Kudat, Aydın. *Kıraat ve Luğat İlimleri Bağlamında Hamza b. Habib Ez-Zeyyat*. İstanbul: Sonçağ Akademi, 2020.
- Kudat, Aydın. "Kur'an Kırâatı ile Arap Dilbilimi Münasebeti Üzerine". *Turkish Studies Comparative Religious Studies* 15/1 (2020), 63-75.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Tarihi ve temel meseleleriyle kıraat ilmi*. Ankara : OTTO, 2016.
- Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî. *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırââti's-seb' ve ileliha ve huuceiha*. thk. Abdulfettah İsmail Çelebi. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2007.
- Mekki b. Ebî Talib el-Kaysî, Ebû Muhammed b. Hammuş. *el-İbâne 'an meâni'l-kırâât*. thk. thk. Abdulfettah İsmail Çelebi. Kahire: Dâru Nehda, ts.
- Muhammed Muhtâr Ebbâh. *Târîhu'l-kırâât fi'l-meşrih ve'l-mağrib*. Fas: Matbaa İznâsin, 2001.
- Özbalıkçı, Mehmet Reşit. "Ebû Ali el-Fârisî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/88-90. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Sezgin, Fuad. *Târîhu't-Türâsi'l-Arabî*. çev. Muhammed Fevzi Hicazî. Riyad: Camiatül-İmam Muhammed b. Suud, 1983.
- Sibeveyh Ebu Bişr Amr b. Osman b. Kanber. *el-Kitab*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1988.
- Taberî, Muhammed b Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Mahmud Muhammed Şâkir. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2001.
- Temel, Ali. "Nehhâs'ın İ'râbu'l-Kur'ân'ında 'Lahn' Tartışmalarına Konu Olan Kırâatlerin Değerlendirilmesi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2015), 77-105.
- Ünal, Mehmet. "Bir Kırâat Terimi Olarak Hüccet'in Kavramsal Alanı ve Tarihsel Gelişimi". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 1 (2004), 69-83.
- Yusuf Şevki Yavuz. "Hüccet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/445-446. İstanbul. TDV Yayınları, 1998.
- Zübeydî, Muhammed b Hasan. *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lügaviyyîn*. thk. Muhammed ebu'l-Fadl İbrahim. Mısır: Dâru'l-Meârif, ts.